

MAKTAB BITIRUVCHILARINI OLIY TA'LIM VA KASB-HUNAR TA'LIMIGA YO'NALTIRISHNING SAMARALI YO'LLARI

Sobirova Shoira Arifjonovna

Andijon viloyati Buloqboshi tumani

5-umumta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktab bitiruvchilarini oliy ta'lim va kasb-hunar ta'limiga yo'naltirishning nazariy hamda amaliy asoslari yoritilgan. Kasb tanlashga ta'sir etuvchi psixologik omillar, kasbiy qiziqish va qobiliyatlarni aniqlash usullari, maktab psixologi, sinf rahbari, ota-onalar va ta'lim muassasalari hamkorligining ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, bitiruvchilarning ongli kasb tanlashiga ko'maklashuvchi zamonaviy yondashuvlar va samarali yo'llar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kasbga yo'naltirish, maktab bitiruvchisi, oliy ta'lim, kasb-hunar ta'limi, kasbiy qiziqish, kasbiy diagnostika, maktab psixologi, motivatsiya, kompetensiya, mehnat bozori.

KIRISH

Maktab bitiruvchilarini oliy ta'lim va kasb-hunar ta'limiga to'g'ri yo'naltirish yoshlarning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati va jamiyat taraqqiyoti uchun muhim omil hisoblanadi. Kasbni ongli ravishda tanlash shaxsning qobiliyati, qiziqishi, qadriyatlari va mehnat bozori ehtiyojlarini uyg'unlashtirishni talab etadi. Shu sababli kasbga yo'naltirish ishlari ilmiy asoslangan, tizimli va uzluksiz tashkil etilishi zarur.

Kasb tanlash jarayonida o'quvchining individual psixologik xususiyatlarini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Psixologik diagnostika, qiziqish va qobiliyat testlari, kuzatuv hamda individual suhbatlar orqali o'quvchilarning kasbiy moyilligi baholanadi. Ushbu natijalar asosida ularga o'z salohiyatiga mos ta'lim yo'nalishlarini tanlash bo'yicha tavsiyalar beriladi. Nazariy jihatdan kasb tanlash jarayonini John Hollandning kasbiy yo'nalish nazariyasi hamda Donald Superning kasbiy rivojlanish nazariyasi izohlaydi. Ushbu yondashuvlarga ko'ra, shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari va shaxsiy xususiyatlariga mos kasb tanlashi kelajakdagi kasbiy qoniqish va muvaffaqiyatning muhim omilidir.

Maktab bitiruvchilarini oliy ta'lim yoki kasb-hunar yo'nalishiga muvaffaqiyatli yo'naltirish uchun ularning individual qiziqishlari, qobiliyatlari hamda mehnat bozori ehtiyojlarini o'zaro uyg'unlashtirish muhim hisoblanadi. Ushbu maqsadga erishishda quyidagi amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

- **Kasbiy diagnostika va psixologik baholash.** O'quvchilarning qiziqishlari, layoqati va kasbiy moyilligini aniqlash maqsadida turli psixologik metodikalar hamda

kasb tanlash testlaridan, jumladan Golland metodikasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

- **Amaliy tanishtiruv tadbirlarini tashkil etish.** Korxona, tashkilot, IT markazlari va ishlab chiqarish obyektlariga ekskursiyalar uyushtirish, tajribali mutaxassislar bilan uchrashuvlar o'tkazish orqali o'quvchilarda kasblar haqida aniq tasavvur shakllantirish mumkin.

- **Dual ta'lim imkoniyatlarini keng targ'ib qilish.** Nazariy bilimlarni ta'lim muassasasida, amaliy ko'nikmalarni esa korxonalarda egallash imkonini beruvchi dual ta'lim tizimining afzalliklari haqida o'quvchilarga batafsil tushuntirish lozim.

- **Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish.** Kasb tanlash jarayonida ota-onalarning qo'llab-quvvatlashi muhim o'rin tutadi. Shu sababli ular bilan suhbat va seminarlar o'tkazib, farzandlarning qiziqishi hamda qobiliyatini inobatga olgan holda qaror qabul qilish zarurligini tushuntirish tavsiya etiladi.

- **Kelajak kasblari haqida xabardorlikni oshirish.** Mehnat bozorida talab yuqori bo'layotgan zamonaviy yo'nalishlar, jumladan raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, muhandislik, robototexnika, yashil energetika va boshqa istiqbolli kasblar haqida keng qamrovli ma'lumotlar berish bitiruvchilarning ongli kasb tanlashiga yordam beradi.

Kasbga yo'naltirishning samarali yo'llaridan biri o'quvchilarni turli kasblar bilan amaliy tanishtirishdir. Korxona va tashkilotlarga ekskursiyalar, oliy ta'lim muassasalari bilan uchrashuvlar, kasb egalari ishtirokidagi davra suhbatlari, "Ochiq eshiklar kuni" tadbirlari hamda mahorat darslari bitiruvchilarning kasblar haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi. Maktab psixologi kasbga yo'naltirish jarayonida muhim vazifalarni bajaradi. U kasbiy diagnostika o'tkazadi, individual va guruhli maslahatlar beradi, kasbiy qiziqishni rivojlantirishga qaratilgan treninglar tashkil etadi hamda ota-onalar bilan hamkorlik qiladi. Psixologning tavsiyalari bitiruvchilarning o'z imkoniyatlarini real baholashiga va ongli qaror qabul qilishiga yordam beradi.

Ota-onalarning qo'llab-quvvatlashi ham kasb tanlashda muhim omildir. Ular farzandning qiziqish va qobiliyatlarini inobatga olishi, o'z istagini majburan singdirmasligi va mustaqil tanlov qilishiga imkon yaratishi lozim. Oila va maktabning hamkorligi kasbiy yo'naltirish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, kasblar haqida elektron platformalar, onlayn testlar va raqamli maslahat xizmatlarini yo'lga qo'yish bitiruvchilarning kasb tanlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Mehnat bozori talablari haqida muntazam ma'lumot berish ham yoshlarni istiqbolli kasblarga yo'naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kasb-hunarga yo'naltirish bugungi ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning asosiy maqsadi o'quvchilarning qiziqishi, qobiliyati, layoqati va shaxsiy xususiyatlarini aniqlash hamda ularni mehnat bozori ehtiyojlariga mos kasb tanlashga

tayyorlashdan iborat. Maktab davridayoq o'quvchilarga kasblar haqida to'liq ma'lumot berish, ularning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirish va ongli tanlov qilishiga ko'maklashish kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyatning muhim omili hisoblanadi. Shu sababli kasbga yo'naltirish ishlari an'anaviy suhbat va ma'ruzalardan tashqari interfaol metodlar, pedagogik o'yinlar, amaliy mashg'ulotlar, ishlab chiqarish korxonalariga ekskursiyalar, mutaxassislar bilan uchrashuvlar va "Ustoz-shogird" tizimi orqali amalga oshirilishi tavsiya etiladi. Kasbga yo'naltirish jarayoni kasbiy ma'lumot berish, kasbiy maslahat, kasbiy tashxis, kasb tanlash bo'yicha tavsiyalar hamda kasbiy moslashuv bosqichlarini o'z ichiga oladi. Psixolog o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari, motivlari, shaxsiy va psixofiziologik xususiyatlarini o'rganib, ularga individual tavsiyalar beradi. Shu bilan birga, ota-onalar, sinf rahbarlari, fan o'qituvchilari, maktab shifokori, mahalla, professional ta'lim muassasalari va ish beruvchilar bilan hamkorlikda ishlash kasb tanlash jarayonining samaradorligini oshiradi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda kasb-hunarga yo'naltirish tizimini rivojlantirish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. 2030-yilgacha maktab, litsey va professional ta'lim muassasalari bitiruvchilarining oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish rejalashtirilgan. Shu bilan birga, 7-sinfdan boshlab o'quvchilarning kasbiy qiziqishlari aniqlanishi, 8–9-sinflarda zamonaviy kasblar uchun zarur boshlang'ich bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, 10-sinfdan esa robototexnika, dasturlash va boshqa istiqbolli yo'nalishlar bo'yicha amaliy tayyorgarlikni yo'lga qo'yish belgilangan.

Shuningdek, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda Vazirlar Mahkamasining psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirishga oid qarorlarida maktab psixologining kasbga yo'naltirishdagi vazifalari aniq belgilab berilgan. Ular o'quvchilarga kasblar va ta'lim muassasalari haqida ma'lumot berish, kasbiy qiziqish va motivlarni aniqlash, individual xususiyatlarni baholash, mehnat bozori talablari asosida kasb tanlashga ko'maklashish hamda mehnatsevarlik, mas'uliyat va kasbiy madaniyatni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Kasb-hunarga yo'naltirish o'quvchining kelajakdagi hayot yo'lini belgilovchi muhim pedagogik va psixologik jarayon hisoblanadi. Mazkur jarayonning ilmiy asosda, uzluksiz va tizimli tashkil etilishi yoshlarning o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishi, ongli kasb tanlashi hamda jamiyatning malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi. Maktabda kasb-hunarga yo'naltirish ishlari o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va shaxsiy imkoniyatlarini aniqlash hamda ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga ongli ravishda tayyorlashga xizmat qiluvchi uzluksiz pedagogik-psixologik jarayondir. Mazkur faoliyatni samarali tashkil etishda an'anaviy usullar bilan bir qatorda interfaol metodlar, amaliy mashg'ulotlar, treninglar, davra suhbatlari, munozaralar, kasb egalari bilan uchrashuvlar, ishlab chiqarish korxonalariga ekskursiyalar, mahalla va jamoat

tashkilotlari bilan hamkorlikdagi tadbirlar ham muhim o‘rin tutadi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning kasblar haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi, ularda mehnatga hurmat va kasb tanlashga mas’uliyatli munosabatni shakllantiradi.

Kasb-hunarga yo‘naltirishning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarga kasblar olami, zamonaviy mehnat bozori, ishlab chiqarish tarmoqlari va turli mutaxassisliklarning o‘ziga xos xususiyatlari haqida to‘liq ma’lumot berishdir. Shu bilan birga, professional ta’lim muassasalari, ularga qabul tartibi, ta’lim yo‘nalishlari va bitiruvchilarning mehnat bozoridagi imkoniyatlari to‘g‘risida tushunchalar berish ham muhim hisoblanadi. Bu ma’lumotlar o‘quvchilarning kelajak kasbini ongli ravishda tanlashiga yordam beradi.

Kasbiy maslahat berish jarayonida har bir o‘quvchining qiziqishlari, layoqati, qobiliyati, salomatligi, oilaviy muhiti, yashash hududining imkoniyatlari va mehnat bozori ehtiyojlari chuqur tahlil qilinadi. Psixolog va pedagoglar o‘quvchi hamda uning ota-onasi bilan hamkorlikda kasb tanlash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqadi. Kasbiy tashxis esa maxsus psixologik metodikalar yordamida shaxsning individual xususiyatlarini baholash, kasbiy moyilligi va yo‘nalganligini aniqlashga xizmat qiladi. Tashxis natijalari maxfiy saqlanib, faqat o‘quvchi va uning ota-onasi bilan muhokama qilinadi.

Kasbga yo‘naltirishning navbatdagi bosqichi kasbiy moslashuv bo‘lib, unda o‘quvchining tanlagan kasbga muvaffaqiyatli moslashishi, kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirishi va ijodiy mehnat qilishga tayyorlanishi uchun zarur sharoitlar yaratiladi. Bu jarayonda amaliy mashg‘ulotlar, ustoz-shogird an‘analari, ishlab chiqarish amaliyoti va kasbiy loyihalar muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarga o‘z qobiliyatlariga mos kasbni tanlash, mehnat faoliyatida muvaffaqiyatga erishish va raqobatbardosh mutaxassis bo‘lib shakllanishiga ko‘mak beriladi.

Kasb-hunarga yo‘naltirish ishlari faqat maktab zimmasidagi vazifa emas. Ushbu jarayonda maktab ma’muriyati, psixolog, sinf rahbari, fan o‘qituvchilari, maktab shifokori, kutubxona xodimlari, ota-onalar, mahalla faollari, professional ta’lim muassasalari, korxonalar, bandlik organlari va ommaviy axborot vositalari hamkorlikda faoliyat yuritishi zarur. Ayniqsa, ota-onalarning kasb tanlash jarayonidagi ishtiroki muhim bo‘lsa-da, yakuniy tanlov o‘quvchining o‘zi tomonidan uning qiziqishi va imkoniyatlaridan kelib chiqib amalga oshirilishi lozim.

Bugungi kunda maktablarda “Ustoz-shogird” tizimi, kasb egalari bilan uchrashuvlar, “Yigit kishiga qirq hunar oz”, “Tanlagan kasbim – kelajakdagi baxtim” kabi loyihalar orqali o‘quvchilarning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bunday tadbirlar yoshlarning mehnatsevarlik, mas’uliyat, tashabbuskorlik va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda kasb-hunarga yo‘naltirish tizimini takomillashtirish maqsadida qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, “Ishga marhamat” monomarkazlari

va kasb-hunarga o'qitish markazlari faoliyati yo'lga qo'yilib, bitiruvchilarning kasbiy malakasini xalqaro standartlar asosida baholash va ularga malaka pasportlarini berish tizimi joriy etildi. Bu esa yoshlarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish, bandligini ta'minlash va zamonaviy kasblarni egallashiga keng imkoniyat yaratmoqda.

Kasb-hunarga yo'naltirish o'quvchilarning shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, ongli kasb tanlash madaniyatini shakllantirish va ularni kelajakdagi mehnat faoliyatiga tayyorlashning muhim omilidir. Maktab, oila va jamiyatning o'zaro hamkorligi asosida tashkil etilgan kasbga yo'naltirish ishlari yoshlarning o'z qiziqishlari va qobiliyatlariga mos kasbni tanlashiga, o'z salohiyatini to'liq namoyon etishiga hamda jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shadigan malakali mutaxassis bo'lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktab bitiruvchilarini oliy ta'lim va kasb-hunar ta'limiga yo'naltirish uzluksiz va ilmiy asoslangan jarayon bo'lishi zarur. Psixologik diagnostika, individual yondashuv, amaliy tanishtirish ishlari, ota-onalar, pedagoglar va maktab psixologining hamkorligi bitiruvchilarning qobiliyat va qiziqishlariga mos kasbni ongli tanlashiga xizmat qiladi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati va jamiyat rivojiga munosib hissa qo'shishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nishonova Z.T. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent, 2020.
2. Shoumarov G'.B. Kasbga yo'naltirish psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
3. John Holland. RIASEC Theory of Career Choice.
4. Donald Super. Life-Span, Life-Space Theory.
5. UNESCO. Career Guidance and Lifelong Learning.
6. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
7. Ziyo.net